

Т. Іонова (Київ)

**ЛИСТИ З ЛІВОГО БЕРЕГА ДНІПРА
(До історії Ясногородського плацдарму,
із нових надходжень Національного музею історії
Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр.)**

Особливо болісним аспектом сучасної української історіографії Другої світової війни залишається питання фронтової і людської долі солдатів з України, що поповнили лави Червоної Армії після визволення із ярма німецької окупації.

Книга Пам'яті України “Безсмертя” нагадує, що на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни тільки в одному з чотирьох Українських фронтів – Першому – питома вага українців сягала 80 відсотків¹.

З перших днів визволення Лівобережної України і виходу до Дніпра у вересні 1943 р. відбувалось інтенсивне поповнення особового складу наступаючих радянських військ за рахунок чоловічого населення тільки-но визволених Чернігівщини, Сумщини, Харківщини, Полтавщини. Значна частина мобілізованих з цих областей розподілялась по підрозділах Центрального та Воронежського фронтів, що спочатку визволяли ці місця і згодом діяли на головному – Київському – напрямі наступу.

Новобранців масово кидали у жорстокі бої по утриманню плацдармів на правому березі Дніпра. Для одних мобілізованих шлях на фронт вимірювався у 100–200 км, для інших – відстанню до околиці рідного села. Процедура “посвячення” у солдати та навчання проходила швидко, формально, безпосередньо перед відправкою в бій на правий берег. Втрати на плацдармах були високими взагалі, особливо ж – серед поповнення.

Серед мобілізованих у перші дні визволення були 20-річні призовники осені 1941 р. та 18-річні призовники осені 1943 р., зрілі чоловіки, народжені наприкінці XIX або на початку XX сторіччя. Також ті солдати різного віку, різних національностей, різних регіонів СРСР, інколи з досвідом військової служби та інших воєн за плечима, що у 1941 р., вирвавшись із оточень, концтаборів в Україні, знайшли притулок у місцевого населення. Знову було мобілізовано в 1943 р. ту частину місцевого чоловічого населення, що солдатами у 1941 р. пережили жакливий процес розпорошення Червоної армії на радянсько-німецькому фронті на вбитих, поранених, пропалих безвісти, військовополонених і котрі, віддаючи з боями ворогові рідні місця, просто вимушені були залишитись на окупованій території.

Всі ці категорії вперше призваних і повторно мобілізованих у 1943 р. знову опинились у рівних несприятливих обставинах, як через об'єктивну ситуацію, що склалася на фронті форсування Дніпра в районі Києва, так і через упере-

джене ставлення до новобранців із щойно визволених українських земель. Адже вважалося, що в період окупації впродовж 2-х років ці люди перебували під впливом ворожої пропаганди, тобто були в уяві багатьох політпрацівників і командирів потенційними зрадниками. Поповненню з визволених територій огульно інкримінувалося – “відсиджувались, поки ми кров проливали, тож тепер змийте власною кров’ю плями окупації”.

Влітку 2003 р. під час відрядження до м. Конотоп Сумської області співробітники музею придбали для фондової колекції два фронтових листи рядового Б. Римаря, що пропав безвісти у грудні 1943 р.² Біографія Бориса Федоровича Римаря надзвичайно коротка. Народився 12.07.1923 у Конотопі, українець. Після 7-ми класів навчався і закінчив фабрично-заводське училище, працював перед війною і під час окупації робітником на водоканалі. “Призовник” 1941 р. після визволення Конотопа у вересні 1943 р. був мобілізований до лав Червоної армії, служив рядовим. Через два місяці пропав безвісти.

Коли людина на фронті писала листа додому, то напевне не могла знати своєї долі і майбутнього, але загальний перебіг подій і розуміння свого залежного від обставин та командирів стану загострювали сприйняття, інтуїцію, провокували передчуття. Коли через 60 років після описаних у листі подій тримаєш його і знаєш, що о тій порі автор листа пропав безвісти, крім надзвичайного хвилювання виникає бажання зрозуміти, розтлумачити кожне слово, кожен рядок. Можливо, це є ключ цієї та інших людських доль чи нового кута зору на хрестоматійні події?

Родинна реліквія набуває статусу повноцінного історичного першоджерела тільки в тому випадку, коли є не просто цікавою, а перш за все – правдивою своїм змістом. Тобто, містить об’єктивну інформацію, спостереження, думки безпосереднього учасника важливих подій саме з місця цих подій і з приводу цих подій. І після багатьох зусиль “занурення” тільки в одну людську долю виникають деякі узагальнюючі думки. Саме така ситуація є предметом міркувань даної роботи.

Бракувало будь-якої інформації про фронтовий шлях рядового Римаря, залишалося уважно читати і перечитувати першоджерело – два солдатські трикутники із штампами пошти і цензури.

“30.09.43 р.

Я уже дійшов до місця 29.09.43 р., а то все йшов. Йшов я зразу у Курінь – за Бахмач 3 км, з Куреня до Ніжина потягом, а далі йшов до Десни-ріки селами, села всі спалені, через Десну я переправився і пішов (назву місця закреслено цензурою)... Знаходжусь від переправи через Дніпро за 2 км... Сьогодні всі ті, що я з ними йшов, підуть на той бік Дніпра, гнати німця. Скоро я з ними піду наздоганяти зброю.”

“01.10.43 р.

... я вже прийняв присягу руську та їх гвинтівку і записався до кулеметної роти, а розмірковую скоро йти на фронт за Київ, тому я вас всіх прошу того ж дня, коли одержите мій лист, написати мені листа за адресою: польова пошта № 116 92-І, Римарю Борису Ф. Обмундирування ми ще не одержали, а годують

поганенько, тому що наша частина за Дніпром та інша не встигають нас наздогнати. Спати теж нема – поки погано, у негоду, у лісі зараз. Ми йдемо на заняття, далі писати часу нема і ніде. Але я дуже прошу Вас написати мені швидко.”

Яскрава і чітка замальовка перших двох-трьох тижнів солдатської служби, зміст якої – дістатися частини подальшого проходження служби. Йде поповнення не до учбових запасних полків у тилу, а у бойові підрозділи, на фронт, на передову. Методом конвеєра проходить формальне перетворення новобранців у солдати. Листи датовані підряд – 30 вересня, 1 жовтня. У першому з них йдеться ще про попередній день – 29 вересня, коли дійшов до місця, і підкреслено: “сьогодні всі ті, що я з ними йшов, йдуть на ту сторону Дніпра, гнати німця”. В одній добі спресовано дві події – 29 вересня дійшли до місця служби, 30 вересня переправляються на плацдарм. Йдуть в бій з маршу, тому що на плацдармі бракує бійців.

Питання – чи встигає ця частина однієї партії призовників пройти хоча б ознайомчі заняття та одержати обмундирування? У Червоній армії за час війни склався певний досвід введення у бойові дії великих партій поповнень навіть без дотримання вимог точного обліку, особливо в екстремальних військових обставинах. Один із таких фактів наводиться у книзі під загальною редакцією кандидата військових наук генерал-полковника Г. Кривошеєва “Триф секретности снят”: “...у початковий період війни було захоплено противником близько 500 тисяч військовозобов’язаних, призваних по мобілізації, але не захищених до війська”³. Мабуть, для виконання наказу форсувати Дніпро з ходу і утримати плацдарми будь-якою ціною без необхідної кількості живої сили і техніки для командирів лівого берега було головним забезпечити прийняття військової присяги, роздачу гвинтівок і розподілення уже військовослужбовців, а не призовників, по підрозділах, тобто швидке введення поповнень у бій.

Борис Римарь, як видно з другого листа, опинився у тій частині призовників, що поки лишається на лівому березі, а через день-два піде “наздоганяти зброю”. Двох днів – 30 вересня та 1 жовтня – вистачило на прийняття присяги, одержання гвинтівки, розподілення до кулеметної роти, на елементарні ознайомлювальні заняття з військовою підготовки. Він закінчує писати листа, бо час йти на заняття.

Стан справ зрозумілий і молодим, і зрілим солдатам поповнення. Необрітаний 20-річний Борис Римарь пише – “наша частина за Дніпром та інша не встигають нас наздогнати”. А це означає, що нове поповнення зразу кинуть в бій, як уже кинули тих, хто йшов поруч із рідних місць, поки основні підрозділи підходять до Дніпра. І найменше шансів вижити – у них, солдатів без досвіду, знань, належної підготовки. Тому такий щемливий настрій у стриманій думці про рідних, про домівку, у проханні, повтореному двічі: “...розмірковую скоро йти на фронт за Київ, тому я вас всіх прошу того ж дня, як одержите мого листа, написати мені листа”, і насамкінець: “але я дуже прошу Вас написати мені швидко”.

Щоб довідатись, в яку частину потрапив Римарь, треба було розшифрувати його адресу із листа – “військова частина польова пошта 11692”. За інформацією Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації це умовне найменування належало 524-му стрілецькому полку.

У виданні “Днепр – река героев” серед 2605 прізвищ Героїв Радянського Союзу, відзначених за форсування Дніпра, вдалося знайти одне прізвище воїна 524-го стрілецького полку. Молодший лейтенант Микола Миколайович Зуєв – командир кулеметного взводу 524-го стрілецького полку 112-ї стрілецької дивізії 24-го стрілецького корпусу 60-ї армії Центрального фронту, що воював з червня 1941 р., особливо відзначився під Києвом⁴. Одним із перших у полку разом із взводом форсував Дніпро 26 вересня 1943 р., захопив рубіж у районі с.Ясногородка (Вишгородський район Київської області) і утримував його до переправи основних сил⁵. Згодом у переліку Героїв було знайдено ще 14 прізвищ воїнів 112-ї стрілецької дивізії – майже всі із 385-го стрілецького полку, який форсував Дніпро 24 вересня у районі Ясногородки. У літературі село Ясногородка згадується побіжно, у переліку з іншими плацдармами Центрального фронту: 23 і 24 вересня “на південь від 13-ї армії в районі Димера і Горностаюполя приступили до форсування Дніпра війська 60-ї армії під командуванням генерала І. Д. Черняховського. До 30 вересня вони захопили плацдарм у 20 кілометрів по фронту і 12 кілометрів у глибину – від гирла Прип’яті до Тетерева. Трохи менший плацдарм був захоплений у районі села Ясногородки”⁶.

Зовсім лаконічно йдеться у військовій енциклопедії: “У 2-й половині вересня 60-а армія вийшла до Дніпра на північ від Києва, з ходу форсувала його і захопила плацдарми у районах Страхолісся, Ясногородка, на схід від Димера”⁷.

Після порівняльного аналізу дати і місця подвигу Героїв Радянського Союзу, що були відзначені за бої в районі населених пунктів Глібівка, Козаровичі, Ясногородка, Толокунь, склалася думка, що в межах саме цих населених пунктів географічно знаходився Ясногородський плацдарм. Першими бій за плацдарм розпочали підрозділи 75-ї гвардійської стрілецької дивізії 22 вересня 1943 р. У період з 22 по 25 вересня вони вже діяли в смугі 23 км від Глібівки до Ясногородки. 24 вересня безпосередньо в районі Ясногородки форсувала Дніпро 112-а стрілецька дивізія, 26 вересня 226-а стрілецька дивізія форсувала Дніпро як у районі Толокуні, так і у Ясногородці. Згодом при розширенні плацдарму різні полки цих дивізій щільно взаємодіяли у районах названих населених пунктів. Плацдарм розширювався від Глібівки, що знаходилась за 37 км від Києва, у напрямку Ясногородки, що вище на північ на відстані 60 км від Києва, згодом – ще на північ, до Толокуні, що за 66 км від Києва. Проста арифметика показує, що на першій стадії створення плацдарму з 22 по 26 вересня його довжина становила 29 км по фронту.

26–29 вересня форсували Дніпро в районі Глібівки 383-й, 705-й, 574-й стрілецькі полки 121-ї сд. Оскільки межі плацдармів – то чисто умовне поняття, відтак 121-а стрілецька дивізія ніби поєднала своїми діями Ясногородський та на схід від Димера (район Козаровичі – Демидівка – Лютіж) плацдарми 60-ї армії

із Лютізьким плацдармом 38-ї армії Воронезького фронту. Тут доречно звернутися до конкретних фактів, конкретних доль. Командир роти 705-го стрілецького полку Герой Радянського Союзу старший лейтенант Т. Новиков відзначився в ніч на 27.09.43 р. під час форсування його ротою Дніпра у районі Глібівки і захоплення плацдарму, брав участь у визволенні Ясногородки. Далі полк було відведено в тил, на лівий берег, а 6 жовтня рота знову форсувала Дніпро у районі с. Козаровичі Вишгородського району, з боєм увірвалась в це село і утримувала захоплений рубіж⁸. У описанні подвигу відзначеного за ці ж події званням Героя командира 705-го стрілецького полку підполковника В. Кротюка читаємо, що полк 23.09.43 форсував Дніпро на північ від Києва, стрімким ударом вибив противника із с. Козаровичі, 20 днів утримував захоплений плацдарм⁹. За ці події був удостоєний звання Героя помічник начальника штабу з розвідки 705-го полку капітан Т. Лобода, у описанні подвигу якого зазначено, що наприкінці вересня 1943 р. у складі штурмової групи полку форсував Дніпро у районі с. Сваром'я (Вишгородський р-н Київської обл.), і в бою за с. Козаровичі на чолі взводу розвідки проник у тил ворога¹⁰.

Частини, що розпочали бій у Глібівці за Ясногородський плацдарм, 22–27 вересня фактично вели бій і за 3-ій невеликий плацдарм 60-ї армії, що розпочинався у Козаровичах і межував з Лютізьким. Адже Глібівка і Козаровичі знаходились на відстані 2–3 км між собою. А на лівому березі навпроти Козаровичів знаходилось село Сваром'я. Згадані тільки-но подвиги воїнів 121-ї стрілецької дивізії підкреслюють, що полки дивізії діяли чи на межі, чи у місці зародження трьох плацдармів – Ясногородського, Димерського, Лютізького. Описання подвигу Героя Радянського Союзу стрільця 574-го стрілецького полку 121-ї дивізії рядового С. Лобусова є майже унікальним, бо кількома рядками поєднало населені пункти Вишгородського району, що традиційно звично співвідносити з історією різних плацдармів: “У бою за плацдарм на правому березі Дніпра у районі с. Сваром'я (Лютізький плацдарм) 7.10.43 р. першим увірвався до с. Ясногородка (Ясногородський плацдарм) і гранатою знищив 8 солдатів противника; 10 жовтня відзначився у бою за с. Козаровичі (Димерський)”¹¹. Хрестоматійним є факт, що на північ від Києва у районі с. Сваром'я 27 вересня форсували Дніпро війська 38-ї армії Воронезького фронту, які оволоділи на правому березі Лютіжем, поклавши початок Лютізькому плацдарму. Враховуючи цю первісну умовність меж майбутніх плацдармів, значно важливіше акцентувати на хронології – 22 вересня 1943 р. 60-а армія Центрального фронту першою почала форсувати Дніпро на північ від Києва, 27 вересня до неї приєдналася 38-а армія Воронезького фронту. Як бачимо, Ясногородський плацдарм виник раніше і за тиждень свого існування встиг підготувати міцний фундамент для створення Лютізького плацдарму, забезпечив надійно правий фланг наступу ударного угруповання 38-ї армії на Київ.

Першою у районі майбутнього Ясногородського плацдарму опинилась 75-а гвардійська стрілецька дивізія 60-ї армії Центрального фронту, що 22 вересня вийшла до Дніпра на північ від Києва у районі Димера. Розвідка встановила, що

протилежний берег є суцільною мережею опорних пунктів противника – траншеї, кулеметні гнізда та мінні поля. Увесь прибережний простір прострілювався. Солдати дивізії були втомлені багатоденною бойовою напругою без сну і перепочинку під час наступу на Лівобережній Україні. Дивізійні тили і переправочні засоби не встигали за частинами у наступі. Не вистачало боєприпасів, пального. У цій ситуації командир 75-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майор В. Горішний прийняв рішення штурмувати ріку вночі і на всьому фронті (Глібівка – Ясногородка). Поява у передранішніх сутінках у траншеях і окопах на високих кручах радянських піхотинців виявилася неочікуваною для гітлерівців. Відбиваючи контратаки піхоти противника, під нальотами ворожої авіації підрозділи 75-ї дивізії змогли 23–25 вересня закріпитися на невеличкому плацдармі у районі села Глібівка Вишгородського району. В цій дивізії 63 рядові, сержанти, офіцери, включаючи комдива В. Горішнього, стали Героями Радянського Союзу за форсування Дніпра¹².

Буквально днем пізніше, на 20 кілометрів вище за течією, навпроти села Ясногородка вийшла до Дніпра 112-а Рильська стрілецька дивізія, солдатом якої був рядовий Борис Римарь. Командир 112-ї дивізії генерал-майор О. Гладков обрав свою тактику стрімкого наступу на Лівобережній Україні – із використанням передового загону, що складався із артилерійського та стрілецького полків. Внаслідок цього, що підтверджує хронологія подвигів на плацдармі воїнів різних полків дивізії, авангард відірвався, а підрозділи інших полків розтяглись. Коли 385-й полк 24 вересня вже форсував ріку, 524-й, 416-й полки ще були на марші до місця форсування. Герой Дніпра із 524-го стрілецького полку М. Зуєв одним із перших у полку форсував Дніпро 26 вересня¹³. Мабуть, що і новобранці вийшли до Дніпра раніше за 524-й та 416-й полки. Поповнення на папері приписували у ці полки, а самі полки наздоганяли поповнення вже на плацдармі. Борис Римарь зазначає у листі, що дві частини, наша (тобто 524-й полк) та інша не встигають нас наздогнати.

Ретельний аналіз відомостей Книги Пам'яті Чернігівської області по Бахмацькому району стосовно призовників із населених пунктів Бахмач, Курінь, які згадає Борис Римарь у листі, опосередковано підтверджує це. На Ясногородському плацдармі загинули 109 новобранців Куреня та Бахмача (108 із них були українцями і рядовими). Поховані вони здебільшого на місцях боїв чи у місцях розташування найближчих шпиталів – у селах Ясногородка, Толокунь, Жукин, Чернин, Дмитрівна. Привертає увагу той факт, що майже всі загиблі – 95 із 109 – були солдатами 112-ї стрілецької дивізії, а 86 із 95 – рядовими 416-го та 524-го полків. Переважна більшість воїнів 524-го та 416-го полків – 78 із 86 – загинули впродовж жовтня (02–26.10.1943 р.). Скорботний мартиролог Куреня та Бахмача на Ясногородському плацдармі розпочався 29 вересня – цього дня загинули новобранці М. Гладкий із Куреня¹⁴ та І. Журило¹⁵ із Бахмача. Обидва поховані у Ясногородці.

Треба думати, що саме в останні дні вересня почалося масове введення в бій на Ясногородському плацдармі поповнення з Конотопа, Куреня, Бахмача. Інформація Книги Пам'яті підтверджує рядки листа Бориса Римаря від 30 вересня

1943 р.: «Сьогодні всі ті, що я з ними йшов підуть на той бік Дніпра, гнати німця».

Можливо, саме через те, що частини дивізії розтяглись, а німці вже оговтались від раптової появи 75-ї дивізії (за одну ніч на ділянці у 20 км між Глібівкою та Ясногородкою) втрати 112-ї дивізії були дуже великими. Особливо великими, як зазначалося вище, серед новобранців. Своєрідним показником певної пробуксовки у діях 112-ї дивізії на плацдармі є кількість її Героїв Радянського Союзу у битві за Дніпро. Вона у чотири з половиною рази менша у порівнянні із 75-ю дивізією: 14 Героїв у 112-й дивізії та 63 у 75-й дивізії¹⁶.

Попри всі несприятливі для 112-ї дивізії обставини її кадрові офіцери, досвідчені солдати, необстріляні новобранці виявили на плацдармі зразки високої мужності і повного самозречення. Нам видається справедливим ставити поруч прізвища, що неподільні у контексті масового героїзму, великих втрат, здобутої спільно Перемоги. Тих, хто увінчаний за подвиги найвищими нагородами. Тих, хто у першому бою віддали найдорожче – життя. Тих, хто не має місця останнього людського упокоєння на землі, ступивши у Дніпро на лівому березі і не впливши на правому чи перетворившись на порох мінного поля...

Першою у 112-й дивізії в ніч на 23 вересня на кручу в районі Ясногородки піднялась група розвідників 196-ї окремої розвідроті. Розвідники, крім виконання своїх завдань, взяли участь у відбитті контратак разом з підрозділами 212-го гвардійського стрілецького полку 75-ї гвардійської стрілецької дивізії. За цей нічний бій заступник командира взводу розвідки 196-ї розвідроті українець з Дніпропетровщини старший сержант П. Карамушко був удостоєний звання Героя Радянського Союзу¹⁷.

Наступного дня авангард 112-ї дивізії – 385-й стрілецький полк почав форсувати Дніпро. У ніч на 24.09.43 р. ад'ютант батальйону 385-го полку старший лейтенант М. Мельник під вогнем противника на допоміжних засобах з групою солдатів одним із перших переправився на правий берег в районі Ясногородки. Утримуючи позиції, вони відбили 3 ворожі контратаки, сприяли форсуванню ріки іншими підрозділами батальйону і полку. Українець із м. Біла Церква на Київщині Михайло Мельник був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Він загинув 26.11.1943 р. на Житомирщині¹⁸.

Прямо з маршу, переслідуючи ворога форсував Дніпро 24 вересня батальйон 385-го полку на чолі із старшим лейтенантом Г. Б. Богдановим. Росіянин, що народився у Білорусії, комбат Григорій Богданов загинув у запеклому бою. Похований у с. Жукин Вишгородського району Київської області. Удостоєний звання Героя Радянського Союзу 17.10.1943 р. посмертно¹⁹.

Поруч штурмували берег в районі Ясногородки ще два батальйони 385-го полку. Воїни батальйону старшого лейтенанта Л. Чубінідзе, переправившись і захопивши плацдарм, відбили 17 контратак противника. Грузин Леван Чубінідзе був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У наступних боях на плацдармі був поранений і помер 19.10.1943 р. Похований у с. Жукин Вишгородського району²⁰. Батальйон майора О. І. Зінченка, форсувавши річку на підручних засобах, оволодів частиною села Ясногородка, відбив 5 контратак

противника. Українець з Харківщини Олександр Зінченко також став Героєм Радянського Союзу і також був смертельно поранений у наступних боях на плацдармі. Помер від ран 10.11.1943 р. Похований у с. Дудки Вишгородського району²¹.

У перших ешелонах піхоти 385-го полку подолали Дніпро роти старших лейтенантів В. Колесникова та С. Дризовського. Мінометники Дризовського вогнем забезпечували переправу у районі Ясногородки, а піхотинці Колесникова у боях на плацдармі відбили 8 контратак противника. Вогневий взвод українця молодшого лейтенанта М. Литвинова був першим артилерійським підрозділом полку, що вступив у бій на правому березі. Також у перших лавах форсуючих Дніпро був мінометний взвод лейтенанта П. Терехова. Мінометники Терехова 2–3.10.1943 р. у бою за село Ясногородка подавили 2 вогневі точки і знищили більше взводу піхоти противника. Офіцери Колесников²², Дризовський²³, Литвинов²⁴, Терехов²⁵ 17.10.1943 р. були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. П. Терехов загинув у бою на Житомирщині 10.12.1943 р.

Найвищої нагороди за бої на плацдармі в районі Ясногородки були удостоєні командир кулеметної роти 385-го полку сержант І. Хуртін та стрілок рядовий М. Шепелев. Росіянин Іван Хуртін помер від ран 14.10.1943 р., за три дні до Указу про присвоєння звання Героя, похований на Київщині²⁶. Росіянин Микола Шепелев, який у бою на плацдармі прийняв командування ротою на себе замість вибулого командира, по війні проходив подальшу військову службу у Києві, похований у нашому місті, одну із київських вулиць було названо його ім'ям²⁷.

Тільки на прикладі Героїв 385-го полку 112-ї дивізії зрозуміло, скільки воїнів на плацдармі гинули, вибували із бойових порядків через поранення. 26 вересня 1943 р. в бій за утримання Ясногородського плацдарму вступили окремі підрозділи 416-го, 524-го стрілецьких полків, інші підрозділи цих полків були ще на підході до Дніпра, а нестачу солдатів на плацдармі намагались залатати за рахунок новобранців Конотопського району Сумщини та Бахмацького району Чернігівщини. Причому, як видно з листів кулеметника 524-го полку рядового Б. Римаря, поповнення і 29, і 30 вересня вступало в бій оперативно, а головне – після дотримання всіх необхідних формальностей. Мабуть, так було і в перших числах жовтня. А коли новобранці із прикордонних з Київщиною областей вичерпалися, то в бій на плацдарм пішли тільки-но мобілізовані солдати із сіл Жукин, Лебедівка, що знаходились на лівому березі Дніпра навпроти Ясногородського плацдарму. Уже з 7 жовтня з'явилися серед них вбиті. Як свідчить Книга Пам'яті Київської області по Вишгородському району 42 новобранці Жукина та Лебедівки, загинув за Ясногородський плацдарм, поховані у навколишніх селах, а 13 з них – у рідних Жукині та Лебедівці²⁸.

Наприкінці вересня 1943 р. для утримання і розширення Ясногородського плацдарму на правий берег переправляли як команди новобранців на поповнення особового складу частин, що вже тут билися, так і вводили в бій все нові і нові підрозділи, що підтягувались прямо з маршу.

27 вересня форсував Дніпро 436-й артилерійський полк 112-ї стрілецької дивізії. Командир гармати сержант Д. Митов одним із перших подолав Дніпро. Брав участь у відбитті 12 атак противника. Особистим прикладом повів за собою бійців і захопив першу траншею. Звання Героя Радянського Союзу росіянину Дмитру Митову було присвоєно 17.10.1943 р. Та він не дочекався цієї звістки, бо загинув у бою 13.10.1943 р. Похований у селі Ясногородка²⁹.

Наприкінці вересня – на початку жовтня 1943 р. на плацдармі в районі Ясногородки воювали підрозділи 241-го, 212-го, 231-го гвардійських стрілецьких полків 75-ї гвардійської стрілецької дивізії; 385-го, 524-го, 416-го стрілецьких та 436-го артилерійського полків, 196-ї окремої розвідроті 112-ї стрілецької дивізії, 383-го, 574-го та 705-го гвардійського стрілецьких полків, 651-ї окремої роти зв'язку 121-ї стрілецької дивізії, 985-го та 989-го стрілецьких полків 226-ї стрілецької дивізії; 248-а окрема курсантська стрілецька бригада 60-ї армії; 98-й окремих винищувальний батальйон протитанкових рушниць 60-ї армії. Частини ці залишилися в історії Ясногородського плацдарму завдяки подвигам своїх офіцерів і солдатів, удостоєних звання Героя Радянського Союзу. Одним Указом від 17.10.1943 р. 135 воїнів за бої в районі населених пунктів Глібівка, Козаровичі, Ясногородка, Толокунь були удостоєні найвищої нагороди. Із загальної цифри Героїв Ясногородського плацдарму 32 загинули або померли від ран ще безпосередньо у ході боїв за плацдарм, тобто впродовж 20–30 днів. Фактично, кожен четвертий Герой плацдарму віддав своє життя на полі бою³⁰. Багато з них поховані на місцях своїх подвигів.

Пам'яттю Ясногородського плацдарму залишились на землі Київщини братські могили у районі населених пунктів Глібівка, Козаровичі, Демидів, Ясногородка, Толокунь, Жукин, Воропаїв, Лебедівка. На підставі Книг Пам'яті України з'явилась унікальна можливість поглянути на хід боїв на Ясногородському плацдармі з точки зору безповоротних втрат серед поповнення із визволених українських земель. Як тільки розпочалось визволення України, зразу ж пішли втрати її мобілізованих і призваних після окупації. Це лаконічно і безпристрасно зафіксовано в Книгах Пам'яті. Ця інформація про загиблих, підрахована статистично, важко піддається спростуванню.

Узагальнюючи і підсумовуючи викладене, знову звернемося до фактів. Дивізії 60 армії у серпні 1943 р. завершили визволення прикордонних земель Росії, зокрема, міста Рильська Курської області. За відзнаки у бойових діях 121-а та 112-а дивізії стали носити почесну назву “Рильська”. Вже 29 серпня – 1 вересня 1943 р. ці дивізії, так само як 226-а та 75-а, переслідуючи відступаючого ворога, ступили на українську землю. Вони визволяли Глухівський, Путивльський, Конотопський райони Сумщини, Бахмацький район Чернігівщини. 226-а стрілецька дивізія здобула почесне найменування “Глухівська”, 75-а – “Бахмацька”.

На визволених землях рішуче і активно діяли польові військкомати і щонайбільше через 20–25 днів поповнення було в бою, а новобранці з прибережних сіл Вишгородського району за день-два опинялися на плацдармі, буквально на

порозі власного дому. За попередніми підрахунками по Книгах Пам'яті Сумщини, Чернігівщини, Київщини на Ясногородському плацдармі загинуло понад 600 чоловіків-новобранців 1943 р.:

- Глухівський район – 158 солдатів;
- Путівльський район – 50 солдатів;
- Конотопський район – 198 солдатів;
- Бахмацький район – 199 солдатів;
- Вишгородський район – 42 солдати.

Половину загиблих – понад 300 новобранців – поховано у Ясногородці³¹.

Віддаючи життя в районі Ясногородки, солдати стримували ті сили гітлерівців, що могли бути перекинутими нижче за течією, в район Лютьзького плацдарму. Звідси вже йшов прямий наступ радянських військ на Київ. Солдати Ясногородки билися за Київ на правому фланзі, із чотирьох дивізій плацдарму дві – 226-а та 121-а до своїх попередніх почесних назв додали горде найменування “Київські”.

Всі підрахунки, викладені в цій роботі не можуть претендувати на повноту, бо, по-перше, головним було відслідкувати маршрут новобранця, окреслений у листі, а по-друге, у Книгах Пам'яті Сумщини та Київщини не подаються відомості про частини проходження служби.

Книга Пам'яті Чернігівщини частково подає номери полків і дивізій, де служили і гинули солдати. Це дозволило гіпотетично наблизитись до імовірного шляху солдати Римаря вже на плацдармі. Якщо уважно проаналізувати дати загибелі, місця поховання солдатів 524-го полку, то стає зрозумілим, що першу половину жовтня полк діяв переважно в районі Ясногородки. З 15 жовтня з'явилось багато вбитих і похованих у с.Толокунь, що на 6 км на північ від Ясногородки. На початку листопада полк ще вів бойові дії на території Вишгородського району Київської області.

У ході Київської оборонної операції 17 листопада 1943 р. 112-а стрілецька дивізія 60-ї армії 1 Українського фронту брала участь у визволенні міста Коростень на Житомирщині, була удостоєна почесного найменування “Коростеньська”. У цей же день – 17 листопада – німецькі війська вийшли у районі Коростишева на житомирсько-київське шосе і розгорнули уздовж нього наступ на Київ. Впродовж 20–27 листопада 1943 р. противник окупував знову міста Житомир, Коростишів, Брусилів, Коростень. На 30 листопада фронт вдалося стабілізувати. Але у грудні 1943 р. німці намагалися двічі прорватися танковим тараном на Київ у смузі оборони 60-ї армії. Весь цей важкий період, коли знову було поставлено на карту долю Києва, 112-а Рильсько-Коростеньська дивізія діяла на Житомирщині. У ході Житомирсько-Бердичівської операції 29 грудня 1943 р. вдруге брала участь у визволенні Коростеня, вже у складі 13-ї армії 1 Українського фронту. Багато тих солдатів, яким пощастило вийти живими із свого першого бою під Ясногородкою, загинули або пропали безвісти тут, на Житомирщині.

То яка ж доля спіткала рядового Бориса Римаря, одного із 77 776³² пропалих безвісти з Сумщини?

Вони і не мертві і не живі –
були і пропали...
Як не жили.

Жили і живуть, поки є кому їх пам'ятати, берегти поживклі, затерті трикутники листів, окроплені сльозою сповіщення...

Чи можна персоніфікувати історію війни, народу, країни без двох солдатських листів 20-річного юнака, що тільки і встиг за життя як залишити прізвище для Книги Пам'яті, пропавши безвісти? Виявляється, встиг ще залишити для історії два пронизливі людські документи – два листи з лівого берега Дніпра у хвилини передчуття смертельного двобою. Хіба скажеш про ці листи виразніше за Олександра Герцена: «Листи більше, ніж спогади. На них закарбувалася кров подій – це саме минуло, як воно було, затримане і нетлінне».

¹ Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К., 2000. – С. 863

² Книга Пам'яті України. Сумська область, Т. 5.: Конотоп, Конотопський район. – Суми, 1995 – С. 150.

³ Гриф секретности снят: потери ВС СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах (статистическое исследование). – М., 1993 – С. 140.

⁴ Днепр – река героев. – 2-ое доп. изд. – К., 1988, – С. 325.

⁵ Герои Советского Союза: краткий биографический словарь. – М.: 1987. – Т. 1 – С. 560

⁶ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр. – К., 1968. – Т. 2. – С. 327.

⁷ Советская военная энциклопедия. – М., 1980. – Т.8, – С. 509.

⁸ Герои Советского Союза. – Т.2 – С. 176

⁹ Там само. – Т. 1 – С. 783.

¹⁰ Там само. – С. 881

¹¹ Там само. – С. 881.

¹² И генерал и рядовой. – Дніпропетровськ, 1983. – С. 140–142; Уткин Г. М. Герои Днепра. – М., 1960. – С. 52–54

¹³ Герои Советского Союза. – Т. 1 – С. 560.

¹⁴ Книга Памяти Украины. Черниговская область: в 9-ти т. – К., 1995. – Т. 1 – С. 325

¹⁵ Там само. – Т. 1 – С. 383

¹⁶ Попередні підрахунки кількості Героїв 112 та 75 дивізій проведено за кн. “Днепр – река Героев” та “Герои Советского Союза”.

¹⁷ Герои Советского Союза. – Т. 1 – С. 623, 624

¹⁸ Там само. – Т. 2 – С. 68

¹⁹ Там само. – Т. 1 – С. 173

²⁰ Там само. – Т. 2 – С. 740

²¹ Там само. – Т. 1 – С. 550

²² Там само. – Т. 1 – С. 695

²³ Там само. – Т. 1 – С. 446

²⁴ Там само. – Т. 1 – С. 874-875.

²⁵ Там само. – Т. 2 – С. 570.

²⁶ Там само. – Т. 2 – С. 698

²⁷ Там само. – Т. 2 – С. 777.

²⁸ Попередні підрахунки кількості загиблих новобранців із сіл Жукин, Лебедівка, проведено за кн. «Книга Пам'яті України. Київська область: у 7-ми т. – К., 1995. – Т. 3.

²⁹ Герои Советского Союза. – Т. 2 – С. 132.

³⁰ Попередні підрахунки кількості Героїв плацдарму та цифри загиблих Героїв проведено за виданнями “Днепр – река Героев” та “Герои Советского Союза”.

³¹ Попередні підрахунки кількості загиблих на Ясногородському плацдармі новобранців проведено за Книгами Пам'яті України: Сумська область (Т. 4 – Глухівський р-н, Т. 5 – Конотопський р-н, Т. 8 – Путивльський р-н); Черниговская область (Т. 1 – Бахмачский р-н), Київська область (Т. 3 – Вишгородський р-н)

³² Книга Пам'яті України. Сумська область. – Суми, 1994. – Т. 1 – С. 30